

UOT 327

XXI ƏSRDƏ ABŞ-ın MƏRKƏZİ ASİYADAKI GEOSİYASƏTİ VƏ İRAN FAKTORU

Nərgiz CARÇIYEVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 19 oktyabr 2021; çapa qəbul edilmişdir: 18 noyabr 2021; online-da çap edilmişdir: 29 dekabr 2021.

Received: 19 th October, 2021; accepted: 18 th November, 2021; published online: 29 th December, 2021.

Açar sözlər: ABŞ, Mərkəzi Asiya, İran, əməkdaşlıq, təhlükəsizlik

Giriş

Ötən illərin bütün uğursuzluqlarına baxmayaraq, Birləşmiş Ştatlar ənənəvi olaraq müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində aparıcı yer tutur. ABŞ-ın qlobal siyasətini nəzərə almadan Mərkəzi Asiyada həyata keçirdiyi siyasəti anlamaq çətindir. Mərkəzi Asiya regionunun özünün müasir geosiyasi proseslərdə əhəmiyyəti aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- 1) bütün fəaliyyət göstərən, potensial və planlaşdırılan nəqliyyat və boru kəməri marşrutlarının qovşağında yerləşməsi;
- 2) zəngin təbii resursları;
- 3) qlobal çağırışların və dünya üçün təhlükələrin əksəriyyətinin (ərazi, etno-milli, dini və ekoloji və s.) regionda cəmlənməsi.

Bu kontekstdə Mərkəzi Asiya regionunun sabit demokratik inkişafının təmin edilməsi, onun təbii sərvətlərinə beynəlxalq çıxışın əldə edilməsi və bütün Mərkəzi Asiyanın qlobal iqtisadi məkana inteqrasiyası beynəlxalq münasibətlər sisteminin sabitliyi və inkişafı konsepsiyasına uyğundur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi həm də yeni dünya düzənində ABŞ-ın qlobal liderliyinin genişləndirilməsinə və möhkəmlənməsinə böyük töhfə verir ki, bu da ümumilikdə MA regionunun Birləşmiş Ştatlar üçün rolunu və əhəmiyyətini müəyyən edir.

ABŞ-ın Mərkəzi Asiya ilə bağlı siyasətindəki bu imperativlər Mərkəzi Asiyanın Soyuq Müharibədən sonrakı inkişafı dövründə də dəyişməyib. Bununla belə, aparıcı dövlətin MA regionunda öz planlarını həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi konkret strateji konsepsiyanın, yol və metodların olmaması MA regionunda sabitləşmə proseslərinin həddən artıq uzanması və ABŞ strategiyasının ara-sıra dəyişmələrində özünü göstərir. (13, s. 21-25)

ABŞ-ın Mərkəzi Asiyada strateji maraqları və mövcud gərginliklər

ABŞ və onların avropalı tərəfdaşları arasında geosiyasi və geoiqtisadi ziddiyyətlər İranda mötədil islahatçı Məhəmməd Hətəminin hakimiyyətə gəlməsi və onun 2001-ci ildə “sivilizasiyalararası dialoq” ideyasını irəli sürməsi ilə daha da dərinləşdi. Rusiya, Çin və MA dövlətləri də daxil olmaqla, gətdikcə daha çox ölkə Avropanın İranla “konstruktiv dialoq” yanaşmasının tərəfdarına çevrildi. ABŞ-ın İranın iştirakı ilə həyata keçirdiyi layihələrə qarşı siyasətindən narazı olan MA dövlətləri arasında da narazılıq artırdı. Bununla yanaşı, Daşkəndin İrana münasibətində də tədricən dəyişikliklər baş verirdi. İki

* doktorant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: ncarchiyeva@mail.ru

ölkəni həm Tehranın Mərkəzi Asiya ilə bağlı ehtiyatlı və çevik taktikası, həm də Hatəminin qərbyönlü kursunun gücləndirilməsi və İran-Amerika münasibətlərinin normallaşması yaxınlaşdırırdı. Özbəkistan hökumətinin fikrincə, o zaman ABŞ regional təhlükəsizlik problemlərinə kifayət qədər diqqət yetirmirdi. Xüsusilə, Əfqanıstan ərazisindən qaynaqlanan durmadan artan qeyri-sabitlik və terrorizminin mümkün yayılması probleminə Qərb tərəfindən lazımı diqqət yetirilməmiş və Tacikistana diqqət 1994-cü ilin yanvarında rəsmi olaraq İranın hökmranlıq zonasını təşkil edən ölkələr siyahısına daxil edilməsi ilə məhdudlaşdırılmışdır. (12, s. 7-10)

2001-ci ilin sentyabrından sonrakı dövrdə ABŞ Mərkəzi Asiyada regional proseslərdə iştirakını xeyli sürətləndirdi. Regionun sabitliyi onun daxili demokratik, sosial və iqtisadi inkişafı məsələləri ilə, eləcə də ABŞ-ın özünün təhlükəsizliyi ilə sıx bağlı idi. Buna görə də Əfqanıstanın siyasi baxımdan yenidən qurulması, Mərkəzi Asiya (MA) dövlətlərinin modernləşmə prosesinin başa çatması və dünya birliyinə daxil olması yeni ABŞ mərkəzli dünya nizamının formalaşması ilə bağlı idi. 2002-ci ildə ABŞ-ın MA regionunda xarici siyasət doktrinasına yenidən baxılması iki strategiya sənədi ilə nəticələnmişdi:

- Təkcə Əfqanıstanda deyil, bütün Mərkəzi Asiyada demokratiya və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasını nəzərdə tutan “Əfqanıstanda Azadlığa Dəstək Aktı” [16, s.26] ABŞ-ın Xəzər və Mərkəzi Asiya regionlarında həm geosiyasi maraqlarını, həm də Vaşinqtonun bu maraqları qorumağa hazır olduğunu təsdiqləyən yeni milli təhlükəsizlik strategiyası [13, s. 26].

ABŞ-ın MA regionunda fəal iştirakı Buş administrasiyasının aşağıdakı strateji hərəkətləri ilə səciyyələnirdi:

- global təhlükəsizlik problemlərini həll edərkən qabaqlayıcı “birtərəfli hərəkətlər”in yeni doktrinalarına etibar və “xeyirxah niyyətin koalisiyasına” vurğu;
- 2001-ci ildən “şər oxu” dövlətləri siyahısına daxil edilmiş geoiqtisadi əhəmiyyətli regional Mərkəzi Asiya qonşusu – İrana qarşı sanksiyalar;
- humanitar hüquqlar və demokratiya məsələlərində MA dövlətlərinə siyasi və iqtisadi təzyiq;
- əsas Xəzər dövləti və eyni zamanda beynəlxalq enerji sferasında nüfuzlu neft-qaz oyunçusu kimi Qazaxıstana güvənməsi, onun Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi ilə əlaqəsi ABŞ-ın Mərkəzi Asiyada planlarının davam etdirilməsi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edirdi. [13, s. 27]

Qloballaşma şəraitində səmərəsiz olan birtərəfli tədbirlər və iqtisadi sanksiyalar ABŞ-ın Mərkəzi Asiyanın bir çox regional aktorları, o cümlədən Avropa İttifaqı və Türkiyə kimi ənənəvi müttəfiqləri ilə münasibətlərini xeyli çətinləşdirdi. Şiddətli ərazi mübahisələri səbəbindən artıq hərbişəkilənmiş Xəzər zonasına ABŞ-ın hərbi-texniki müdaxiləsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. İran-ABŞ qarşılıqlı davam etməsi, anti-İran sanksiyaları və kifayət qədər iqtisadi yardımın olmaması şəraitində Mərkəzi Asiya üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən enerji nəqli layihələrinin reallaşması faktiki olaraq dayandırılmışdı. Bu kontekstdə Qərbin Mərkəzi Asiyaya iqtisadi təzyiqinin davam etməsi və Tehranın enerji nəqli və digər layihələrdə iştirakını istisna etməklə, ABŞ-ın anti-İran strategiyası praktiki olaraq Mərkəzi Asiya regionunda sosial-iqtisadi və siyasi qeyri-sabitliyin uzanmasına zəmin yaratdı. Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatlarına maliyyə dəstəyinin və investisiyaların qeyri-kafi olması, humanitar inkişaf və demokratikləşmə prosesləri məsələlərində Mərkəzi Asiya dövlətlərinə təzyiq göstərilməsi, habelə ənənəvi müttəfiqlərlə münasibətlərdə geosiyasi ziddiyyətlərin güclənməsi Mərkəzi Asiyalıların ABŞ-dan uzaqlaşması və Çin, Rusiya, İrana istiqamətlənməsi ilə nəticələndi. Xanabaddakı (Özbəkistan) Amerika bazasının bağlanması və keçmiş sovet respublikalarını Rusiyanın himayəsi altında birləşdirməyə yönəlmiş Avrasiya tərəfdaş ölkələrinin ŞƏT (Şanxay Əməkdaşlıq

Təşkilatı) və Avrasiya İqtisadi Birliyi çərçivəsində konsolidasiyası məntiqi olaraq bu meylləri tamamladı. Vaşinqtonun Mərkəzi Asiya reallıqlarına yenidən nəzər salması Mərkəzi Asiyanın ABŞ-ın maraqları üçün prioritet əhəmiyyətinə dair fikirləri ön plana çəkdi. ABŞ Mərkəzi Asiyadakı üç əsas strateji maraqlarını – enerji resursları, təhlükəsizlik və islahatlar vasitəsilə demokratiyanın genişləndirilməsi məsələlərini ön plana çəkdi (15, s. 2-6).

Mövcud vəziyyətə müsbət dəyişikliklər etmək üçün ABŞ-ın rəhbərliyi altında Qərb öz dayaq nöqtəsini gücləndirməyə can atdı və 2009-cu ildə Qazaxıstanın ATƏT-ə sədrliyi üçün müraciətini dəstəklədi. Bu dövrdə Amerikanın Mərkəzi Asiya strategiyasının uğursuzluqları Buşun Yaxın Şərqi və Əfqanıstan siyasətinin səmərəsizliyi ilə daha da çətinləşdi. Belə ki, sosioloji sorğuların nəticələrinə görə amerikalı respondentlərin 79%-i (2005-ci ildəki 72%-lə müqayisədə) İslam fundamentalizmini milli təhlükəsizliyə “son dərəcə vacib” təhdid hesab edib. Onlar İslam fundamentalizmini İran kimi dövlətlərdən qaynaqlanan digər təhlükələr adlandırırıblar. İranın nüvə problemi ətrafında yaranmış böhran fonunda Vaşinqton ənənəvi tərəfdaşlarından və müttəfiqlərindən ibarət anti-İran koalisiyasının yaradılması imkanını əldə etmişdi (9, s. 213-216).

Müvafiq olaraq Vaşinqton Avropa İttifaqı ilə mövcud ziddiyyətləri tənzimləmək və Ankara ilə münasibətlərini yeni, daha yüksək strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qaldırmaq üçün hər cür səy göstərməyə başladı. Buş administrasiyası Moskvaya doğru birmənalı olmayan yaxınlaşma meylli addımlar atdı. Vaşinqton Əfqanıstanın dinc yolla yenidən qurulması prosesində və Mərkəzi Asiya regionunda digər potensial qeyri-sabitlik ocaqlarının ləğvində Yaxın Şərqi strategiyasına Rusiyadan dəstək almağa çalışırdı.

Bununla belə, eyni vaxtda Qazaxıstan tərəfindən Rusiya və İrandan yan keçməklə neft və qaz ixracının vacibliyi vurğulanan rəsmi bəyannamələr qəbul edilirdi. Mərkəzi və Cənubi Asiyanı birləşdirən yeni enerji şəbəkəsinin tikintisi vasitəsilə regionun Cənubi Asiyaya istiqamətləndirilməsi söyləri davam edirdi. Bu ideya öz ifadəsini ABŞ Dövlət Departamentinin yenidən təşkili, o cümlədən Cənubi və Mərkəzi Asiya məsələləri üzrə Bürosunun yaradılmasında göstərdi. Eyni zamanda, Mərkəzi Asiyada ABŞ diplomatiyası yenidən güclənməyə başladı. ABŞ Astanaya öz enerji sektoruna, o cümlədən neft və qaz ixrac marşrutlarının “şaxələndirilməsinə” əlavə investisiyalar vəd etdi.

Vaşinqton Özbəkistanın fəal iştirakı olmadan terrorla müharibə aparmağın səmərəsizliyini və hətta mümkünsüzlüyünü getdikcə daha çox dərk edirdi. Bölgənin kövrəkliyi və qeyri-sabitliyi ABŞ-ın MA dövlətləri ilə strateji tərəfdaşlığını təhlükə altına qoydu və sabitliyi pozdu, həmçinin ABŞ-ın bölgədəki hərbi siyasi mövcudluğunu əngəllədi (2, s. 205-208).

Yuxarıda qeyd olunan tendensiyaların məcmusu MA regionunda münaqişə potensialını və qeyri-sabitliyi əvvəlki səviyyədə saxlamış və Mərkəzi Asiyanın inkişafında Avrasiya vektorunu gücləndirmişdir. 2009-cu ildə Barak Obamanın hakimiyyətə gəlişi ilə Amerikanın Mərkəzi Asiyaya yanaşması regiona təsir alətləri və rıçaqlarının seçiminə ciddi dəyişikliklərə məruz qaldı. Prezident Buşun birtərəfli fəaliyyət taktikasından imtina edərək, müttəfiqlik əlaqələrinin bərpası və möhkəmləndirilməsinə, strateji tərəfdaşlığın genişləndirilməsinə və İslam dünyası, o cümlədən İrandan dialoqa diqqət yetirmişdir. Obama administrasiyası Mərkəzi Asiyada ümumi strateji məqsədlərə nail olmaq marağında regionda insan haqları və demokratiya sahəsində problemləri qiymətləndirərkən daha ehtiyatlı və təmkinli yanaşmaya üstünlük verib. Bu məqsədlərə uyğun olaraq, Çinin artan gücünə əks təsir axtarmaqla yanaşı, Vaşinqton Rusiya ilə münasibətlərin “strateji olaraq yenidən başlayacağını” elan etdi. 2009-cu ildə Obama administrasiyası MA dövlətləri ilə əməkdaşlığı genişləndirmək üçün xüsusi mexanizm işə saldı. Məsləhətləşmələr zamanı ticarət, insan haqları və demokratik islahatlar, müdafiə sahəsində əməkdaşlıq və regional təhlükəsizlik, o cümlədən Əfqanıstandakı vəziyyət müzakirə edilib.

Eyni zamanda, ABŞ daxilində yeni administrasiya siyasətinə kifayət qədər güclü mühafizəkar müxalifət və regiondakı qeyri-müəyyən vəziyyət gözlənilən nəticələrin əldə olunmasına mane oldu. Vaşinqtonun bəyanatları daha deklarativ və qeyri-müəyyən xarakter daşıyırdı, Mərkəzi Asiya ilə bağlı fərqli, səmərəli strategiyaya çevrilmirdi. Əfqanıstan və Pakistanda qeyri-sabitliyin dirçəlməsi, İrənin nüvə proqramı, Qırğızıstan və Tacikistanda sabitliyin pozulması fonunda Özbəkistan Rusiya, Çin və İrənin daxil olduğu “6+3” təmas qrupunun yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edib. Lakin ABŞ, Rusiya və Çin arasındakı uyğunsuzluqlar səbəbindən bu təşəbbüs praktiki olaraq həyata keçirilməmiş qaldı. Əvəzində ABŞ 2011-ci ildə Yeni İpək Yolu layihəsini (17) irəli sürdü ki, bu da əslində Amerikanın maliyyələşdirdiyi “Böyük Mərkəzi Asiya” konsepsiyasının məntiqi davamı idi. (18). Müəlliflərin fikrincə, strategiyanın uğuru tamamilə Mərkəzi Asiyada nəqliyyat və tranzit marşrutlarının reallaşdırılmasından, regionun Cənubi və Cənub-Qərbi Asiya ilə, daha sonra isə Avropa ilə birləşməsindən asılı idi (5, s. 7-10) .

Belə bir layihənin həyata keçirilməsi bütün Mərkəzi Asiyanın sabitləşməsinə və iqtisadi dirçəlişinə kömək edəcək, onu gələcəkdə Asiyada ticarət yollarının mərkəzi kəşşməsinə çevirəcəkdi. Müvafiq olaraq, ABŞ Vaşinqtonun Böyük İpək Yolunun yenidən qurulması üzrə uzunmüddətli planlarının həyata keçirilməsində Mərkəzi Asiyanın “həyati əhəmiyyətli rolu” olduğunu bəyan etmişdir.

Obamanın yeni “Milli Hərbi Strategiyası” Əfqanıstanda və ona bitişik ərazilərdə yeni hərbi bazaların yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Regionun münafiqə potensialını görən ABŞ regional təhlükəsizlik qarantı rolunu oynamağı və Mərkəzi Asiyada hərbi və siyasi mövcudluğunu genişləndirməyi planlaşdırırdı (19). Buna görə də, regional təhlükəsizliyə, hərbi infraqstruktura və Mərkəzi Asiyada bütün mümkün enerji arteriyalarının qovşağında yerləşən geostrateji mövqeyinə töhfə vermək qabiliyyətinə görə Özbəkistanın əsas ölkə kimi Amerika siyasətində əhəmiyyəti artırıldı.

Eyni zamanda, Vaşinqton neft və qaz hasil edən Qazaxıstan və Türkmənistanı dəstəkləməyə davam etdi, Qırğızıstanda parlament demokratiyasını təşviq etdi və Tacikistanı regional planların həyata keçirilməsinə cəlb etdi. Bu baxımdan, Vaşinqton ilk növbədə, Mərkəzi Asiya ölkələrinə yalnız ABŞ-ın verə biləcəyi resursları (elmi, texniki, iqtisadi, hərbi və s.) hesablayırdı. Əvvəlki kimi yaxın tərəfdaşlar siyahısında Rusiya və Çin istisna edilmişdi. ABŞ-ın əsas üstünlükləri beynəlxalq siyasətdə rəasional istifadə olunmaqla Mərkəzi Asiyada sabitliyin və inkişafın möhkəmlənməsinə kömək edə biləcək hərbi, siyasi, iqtisadi, elmi və təhsil resursları idi. Bu dövrdə ABŞ-ın Mərkəzi Asiya ilə bağlı prioritetləri dövlət katibinin Cənubi və Mərkəzi Asiya üzrə müavini Robert Bleyk tərəfindən vurğulanmış və aşağıdakı məqamlardan ibarət olmuşdur:

- Əfqanıstanda beynəlxalq səylərin dəstəklənməsi;
- Hindistan ilə strateji tərəfdaşlığın qurulması;
- MA dövlətləri ilə daha möhkəm və sabit münasibətlərin qurulması [13, s. 31-33].

ABŞ-ın Mərkəzi Asiya istiqamətində fəallaşması beynəlxalq gərginliyin artmasına və mürəkkəb ABŞ-Rusiya və ABŞ-Çin münasibətləri ilə təsdiqlənən “soyuq müharibə” düşüncəsi stereotiplərinin bərpasına səbəb oldu. Həqiqətən də, ABŞ, Aİ və Rusiya arasında açıq-aşkar yaxınlaşma əlamətləri mövcud idi. Şimali Atlantika Alyansının 2010-cu il üçün yeni strateji konsepsiyası vurğulayırdı ki, NATO artıq Rusiya üçün təhlükə deyil. Ekspertlərin fikrincə, NATO-nun yeni strategiyası qlobal anti-Çin koalisiyasının təşkili üçün çərçivə rolunu oynamalı idi. ABŞ etiraf edirdi ki, Rusiya olmadan Əfqanıstan problemini həll etmək, narkotik biznesinə qarşı mübarizə aparmaq və Qırğızıstanda vəziyyəti sabitləşdirmək praktiki olaraq mümkün deyil. Təsədüfi deyildi ki, ABŞ-ın vitse-prezidenti Bayden “Böyük oyun” və “təsir dairələri” adlandırılan çərçivələri dəyişməyə çağırırdı. Digər tərəfdən, bəzi ekspertlər ABŞ-ın Xəzər hövzəsində təsirinin möhkəmlənməsinin Baltikyanı-Ukrayna-Qafqaz-ın Mərkəzi Asiya ilə birləşdirilməsi ilə nəticələncəyindən

narahat idilər. Bu, Rusiyanın bütün cənub perimetri boyunca təcrid olunması demək idi. Vaşinqton israr edirdi ki, 2014-cü ildən ölkədə təhlükəsizlik məsələləri Əfqan qoşunları tərəfindən həll olunacaqdır. Eyni zamanda, ABŞ-ın Avrasiya enerjisi məsələləri üzrə xüsusi nümayəndəsi Riçard Morninqstar enerjinin özünü təmin etməsinə nail olmağın vacib olduğunu bildirib (13, s. 33). Bununla da Vaşinqton təkcə Nabucco-nu deyil, bütün Cənub enerji dəhlizini – Qafqaz və Mərkəzi Asiya qazını Türkiyədən keçərək Avropaya nəql etməli olan qaz kəmərlərinin tam kompleksini dəstəklədi. Bu mənada Rusiya və İranın nüvə proqramını tənzimlədikdən sonra onunla qarşılıqlı əlaqə istisna olunmayıb.

Beləliklə, bütün uğursuzluqlara və müvəqqəti dalğalanmalara baxmayaraq, ABŞ-ın Mərkəzi Asiyadakı uzunmüddətli strategiyasının əsas istiqamətləri mahiyyətə dəyişməsə də, onun 21-ci əsrin birinci onilliyinin sonunda həyata keçirilməsi alətləri transformasiyaya məruz qalmışdır.

İran-Amerika münasibətləri prizmasından Mərkəzi Asiyada gedən geosiyasi proseslər (2007-2017-ci illər)

2007-ci ildən 2017-ci ilin yanvarına qədər yeni dünya nizamı, həmçinin maraqların və qüvvələrin aparıcı güclər (ilk növbədə ABŞ və Rusiya) arasında bölüşdürülməsi yeni mərhələyə qədəm qoydu. İlk olaraq bunu bir sıra beynəlxalq hadisələr şərtləndirdi:

- Yaxın Şərq və Ukrayna böhranları
- İranın nüvə proqramı ilə bağlı danışıqlar
- beynəlxalq qoşunların Əfqanıstandan çıxarılması
- Çinin yüksəlişi.

Bu şiddətli geosiyasi mübarizənin özəlliyi ərazilərin işğalı və anti-İran sanksiyalarının coğrafiyasının genişləndirilməsindədir. İranın təbii resursları uğrunda mübarizə beynəlxalq gərginliyi artırır və MA dövlətlərinin Çin İpək Yolu layihələrinə istiqamətini dəyişdirirdi. Əsas regional güc mərkəzləri olan Rusiya və Çin Mərkəzi Asiya ilə həmsərhəd ərazilərini, tarixi və mədəni əlaqələrini, regional və global siyasi və iqtisadi statusunu nəzərə alaraq Mərkəzi Asiyada birbaşa və bilavasitə maraqlara malikdir.

Son onillikdə ABŞ Mərkəzi Asiya siyasətini, əsasən, özünün “Əfqanıstanda Azadlığa Dəstək Aktı”nın (2002) müddəaları əsasında qurmağa davam etmişdir. Bu, “ölkənin qoşunları ilə güclü regional iqtisadi əlaqə qurmaq üçün Əfqanıstan səylərini dəstəkləmək” zərurətini vurğulayan 2015-ci il Əfqanıstan Hesabatlılığı Aktından (13, s. 26) tamamilə aydın görünürdü. Amerika MA strategiyasının məlum müddəaları ilə yanaşı, ekspertlər açıq şəkildə vurğulayırdılar ki, Mərkəzi Asiyada iqtisadi islahatlar ABŞ-ın milli maraqlarına xidmət edir, Amerika malları və xidmətləri üçün yeni bazarlar açmağa imkan verir, enerji və mineral resurslar mənbəyinə çevrilirdi. Bununla əlaqədar olaraq, 17 yanvar 2014-cü il tarixli ABŞ Konqresi Aktı əlavə olaraq Əfqanıstanda transformasiya prosesləri ilə əlaqəli Cənubi və Mərkəzi Asiyada inkişaf proqramları üçün 150 milyon dollar ayrılmasını təsdiqlədi. Bununla belə, 2015-ci ilin sentyabr ayından etibarən daha məqsədyönlü strategiya olaraq MA dövlətləri ilə Birləşmiş Ştatlar “C5+1” mexanizmini irəli sürmüşdür. Mərkəzi Asiyanın ABŞ-la tərəfdaşlığı əsasən hərbi-siyasi səviyyədə həyata keçirilirdi və Əfqanıstanın və MA regionunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi ilə bağlı idi (20). Bu məqsədlə 2013-cü ildən 2016-cı ilin payızına kimi Daşkənddə NATO-nun regional ofisi fəaliyyətə başlamışdı. Bundan əlavə, 2015-ci ilin avqustunda Pentaqon Özbəkistan Müdafiə Nazirliyinə 328 müasir zirehli avtomobilin pulsuz tədarükünü başa çatdırıb və bu, tarixdə ən böyük akta çevrilmişdir. (13, s. 46)

2016-cı ilin fevral ayında Pentaqon 2016-2017-ci illərdə MA ştatlarına 50 milyon dollar ayrılmasını nəzərdə tutan terrorizmlə mübarizədə tərəfdaşlıq proqramı dərc etmişdir (13, s. 47). Ümumilikdə MA respublikaları regionun inkişafı üçün təxminən 8,8 milyard dollar yardım alıb. Eyni zamanda, Vaşinqton MA dövlətləri ilə əməkdaşlığı iqtisadiyyat,

enerji və ekologiya, təhsil və mədəniyyət sahələrində genişləndirməyi planlaşdırırdı. Həmçinin ABŞ İran və Rusiyanın bölgədəki hökmranlığına qarşı mübarizəni davam etdirirdi. Şimal Paylayıcı Şəbəkəsinin fəaliyyəti praktiki olaraq layihələndirilən nəqliyyat və tranzit marşrutları sisteminə çevrilməmiş və yalnız regional oyunçular arasında mövcud ziddiyyətləri kəskinləşdirmişdir. Vaşinqtonun Mərkəzi Asiyada təsirinin artması və Əfqanıstanda Amerika kontingentinin bir hissəsini qeyri-müəyyən müddətə qoruyub saxlaması ilə bağlı ABŞ və Rusiya arasında yaranmış ixtilafı xüsusilə qeyd etməliyik. Digər tərəfdən, İranın rolu Mərkəzi və Cənubi Asiya regionunda, Yaxın Şərqi integrasiyası məsələlərində artmaqdadır. Üstəlik, İran kartından regional aktorlar öz geosiyasi məqsədlərini (Rusiya, Çin və s.) həll edərkən daha fəal istifadə ediblər. Lakin bu proses 2011-ci ildə başlanmış və demək olar ki, bütün Orta Asiya aktorlarını əhatə edən və İran-Səudiyyə (şiə-sünni) qarşıdurması ilə müşayiət olunan uzunmüddətli Suriya böhranı ilə daha da ağırlaşmışdır. Bütövlükdə, bu sabitliyi pozan amillər MA regionunda çağırışların və təhdidlərin (narkotik ticarəti, İslam Dövləti, ekstremizm, qeyri-qanuni miqrasiya və s.) artması üçün əlverişli mühit formalaşdırırdı. Bu səbəbdən regional iqtisadi integrasiya tempələri və deməli, Avro-Atlantik strategiyanın Mərkəzi Asiyada həyata keçirilməsi prosesi cilovlanmışdır (8, s. 7-11). O vaxta qədər ABŞ-da MA regionuna qarşı iki əsas yanaşma üstünlük təşkil edirdi: Amerikanın regionda mövcudluğunun yekun şəkildə məhdudlaşdırılması və ya əksinə, daha fəal iştirakın tərəfdarları. ABŞ-ın Mərkəzi Asiyadakı hazırkı strategiyasını tənqid edənlər iddia edirdilər ki, Yeni İpək Yolu konsepsiyası romantik illüziyadan başqa bir şey deyil və real vəziyyətlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Şimal marşrutu artıq öz uğursuzluğunu sübut etmişdir. Ona görə də ABŞ-ın strateji yanaşmasında Mərkəzi Asiyanın Əfqanıstana açılan qapı kimi əhəmiyyətinin azalacağı gözlənilirdi. Burada amerikalı ekspertlər MA regionunun daxili xarakterindən çıxış edirdilər. Region ABŞ-ın transformativ diplomatiyası sferasından kənar qalacaq, çünki onun özünün daxili və regional inkişaf dinamikası, spesifik geosiyasi mühiti vardır.

2016-cı ilin əvvəlinə Amerikanın Yeni İpək Yolu strategiyası ABŞ-ın regional siyasəti üçün əvvəlki əhəmiyyətini tamamilə itirmişdi. Yaxın Şərq hadisələri və Mərkəzi və Cənubi Asiyanın qeyri-sabitliyi (ilk növbədə Əfqanıstan və Pakistan ərazilərinə aiddir), region ətrafında geosiyasi gərginlik və MA-da radikalizmin artması ilə müşayiət olunan kontekstdə MA dövlətlərində ABŞ-ın maliyyələşdirdiyi hər hansı layihələrin səmərəliliyi ilə bağlı şübhələr yaranmışdı. Bununla belə, Mərkəzi Asiya ilə bağlı ABŞ-ın səmərəli konsepsiyasının olmaması böyük dövlətlərin regiona marağını azaltmamışdı. Buna görə də, digər ekspertlər MA dövlətlərinin maraqlarını və problemlərini düzgün nəzərə almağı tövsiyə edirlər. Hətta pessimistlər belə düşünür ki, uzunmüddətli perspektivdə MA dövlətlərində daxili dəyişikliklər Amerikanın Yeni İpək Yolu kimi təşəbbüslərinin irəliləməsinə imkan yarada bilər. Bu arada ABŞ-ın marağını da xüsusi vurğulayırlar:

- kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınması;
- Mərkəzi Asiyanın radikal islam yaraqlılarının sığınacağına çevrilməməsinin təmin etmək;
- Mərkəzi Asiyada Əfqanıstan, Cənubi Asiya, Avropa və Şərqi Asiya ilə əlaqəli regional enerji bazarının qurulması;
- Mərkəzi Asiya dövlətləri arasında daha geniş regional integrasiya.

Bu vəzifələrdən ən mühüm olanı qonşu İranla münasibətlərin normallaşdırılması məsələsidir ki, bu da MA regionunda sülh və təhlükəsizliyə böyük kömək edə bilərdi (10). Regional strategiyalarındakı maneələri aradan qaldırmaq üçün ABŞ və Aİ İranın nüvə proqramı ilə bağlı beynəlxalq danışıqlar təşkil etmişlər - bu, Tehranla Qərb dialoqunun inkişafında əsas maneədir. Bəzi fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, Moskvanın Ukrayna siyasətinə, daha sonra isə Suriya hadisələrinə və bütün dünyada terror aktlarının şiddətlənməsinə ümumi etirazları səbəbindən ABŞ və Avropanın yanaşmaları eynilik təşkil edir.

Mərkəzi Asiyada İran faktoru və İranın nüvə məsələsi

XXI əsrin ikinci onilliyinin əvvəllərində ABŞ-İran münasibətləri əsasən İranın nüvə proqramı ilə bağlı məsələnin həllindən asılı idi. Proqramın hazırlanması, şübhəsiz ki, İran İslam rejiminin ayaqda qalması üçün əsas məsələlərdən biridir. Bütün qruplar və siyasi partiyalar bu məsələdə ölkənin xarici mövqeyini dəstəkləyir. Nüvə proqramının beynəlxalq danışıqlarda ölkənin uğurlu gələcəyi kimi qəbul edilən strateji əhəmiyyət 2013-cü il prezident seçkilərində Həsən Ruhaninin qələbəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirdi. Beynəlxalq Nüvə Enerjisi Agentliyinin 22 may 2013-cü il tarixli İran hesabatında qeyd edildiyi kimi İran nüvə proqramına davam edirdi: 1) Natansdakı nüvə obyektində ikinci nəsil sentrifuqaların (İR-2m) yaradılması (əvvəlki hesabatda qeyd edilən bu cür avadanlıqların sayı 180-dən indiki hesabatda 689-a çatdırılmışdır); 2) uranın 20% səviyyəsinə çevrilməsi; 3) Araqda nüvə avadanlığının fəaliyyəti; 4) 5%-ə qədər zənginləşdirilmiş uranın saxlanması imkanlarının genişləndirilməsi (21). Ekspertlərin əksəriyyəti İranın texniki imkanlarının atom bombası yaratmaq üçün yetərli olmadığına işarə edərək, İrana qarşı hərbi əməliyyatların perspektivinin olmadığı barədə xəbərdarlıq etmişdilər. Müharibə yalnız İranda nüvə silahının daha da inkişaf etdirilməsinə təkan verə və Qərbin xeyrinə başa çata bilməzdi. Bu baxımdan Qərb Tehranla konstruktiv dialoqa başlamaq imkanlarını ciddi şəkildə öyrənirdi. Beynəlxalq Böhran Qrupunun analitikləri vurğulayırdılar ki, yalnız qarşılıqlı kompromislərə və güzəştlərə əsaslanan danışıqlar bugünkü vəziyyətdən çıxış yolu ola bilər. İran üçün nüvə proqramı üzrə danışıqlarda iştirak regional (narkotik, qaçqınlar, terror və s.) və daxili təhlükəsizlik məsələlərinin həlli üçün zəruri idi. İran iqtisadiyyatında 2013-cü ilin əvvəlindən inflyasiyanın səviyyəsi 42%-ə çatıb və eyni dövrdə ölkənin iqtisadi artımı 5,4%-ə qədər yavaşlayıb. Bu realıqları nəzərə alaraq, 2013-cü il noyabrın 23-də Cenevrədə İranın nüvə probleminin tənzimlənməsi ilə bağlı İranın nümayəndələri ilə “altılıq” beynəlxalq vasitəçilər arasında aralıq saziş – “Birgə Fəaliyyət Planı” (BFP) imzalanıb (11, s. 23-28).

20 yanvar 2014-cü il tarixində BFP qüvvəyə minmişdir (13, s. 50). Buna uyğun olaraq, İran nüvə proqramının bir hissəsini məhdudlaşdırmalı, Qərb isə İranın banklarındakı aktivlərinin bir hissəsini boşaltmalı və Tehrandan müəyyən miqdarda iqtisadi sanksiyaları ləğv etməli idi. Bu hadisələrlə eyni vaxtda ABŞ və onun Qərb müttəfiqləri İranı terrorizmi dəstəkləməkdə, insan hüquqlarının pozulmasında, regional proseslərdə ittiham edirdi.

Müxalifəti sakitləşdirmək üçün ABŞ administrasiyası əsas anti-İran sanksiyalarının qüvvədə qalmasına diqqət yetirdi. BFP problemin hərtərəfli həlli istiqamətində atılan ilk addım idi. İranla danışıqlar prosesi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən başlayıb və Krımın 2014-cü ilin martında Rusiya tərəfindən ilhaqından sonra sürətlənmişdir. Nəticədə, 2015-ci ilin aprelində “altılıq”ın İranla danışıqları zamanı xeyli irəliləyiş əldə edilmişdi. İranın nüvə proqramı üzrə Birgə Hərtərəfli Fəaliyyət Planı (BHFP) təsdiq edilib (13, s. 51-52). 2015-ci il iyulun 15-də İran və “altılıq” ölkələri (ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya, Çin və Rusiya) İrana qarşı sanksiyaların ləğvi müqabilində nüvə məsələsində razılığa gəliblər. 20 iyul 2015-ci ildə BMT TŞ İranın nüvə proqramına dair razılaşmanı dəstəkləmək üçün yekdilliklə 2231 sayılı qətnaməni qəbul etmişdir (22). Bu qətnamədə Tehrana qarşı beynəlxalq sanksiyaların 10 il müddətində aradan qaldırılması qaydası o şərtlə nəzərdə tutulurdu ki, İran müqavilələrə əməl etsin. Qətnaməni qəbul etməklə BMT TŞ həmçinin İslam Respublikası tərəfindən müqavilənin pozulması halında bütün əvvəlki məhdudlaşdırıcı hərəkətlərin yenilənməsi mexanizmini işə salmışdı. Təxminən eyni zamanda, BAEA-nın hesabatında İranda bəyan olunmamış nüvə materialı və nüvə fəaliyyətinə dair heç bir əlamət yox idi. Daha sonra 2016-cı ilin yanvarından İran İslam Respublikasına qarşı sanksiyaların mərhələli şəkildə ləğvi prosesinə başlandı (13, s. 52-55). Bu addımdan əvvəlki xarici siyasət səbəbləri arasında aşağıdakı amilləri qeyd etmək olar:

▪ Son prezidentlik müddətini başa vurmaq ərəfəsində Barak Obama İranla bağlı seçkiqabağı vədlərini yerinə yetirməkdə və ABŞ-ın imicini beynəlxalq arenada yaxşılaşdırmaqda çox maraqlı idi.

▪ İranın Çin və Rusiya ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi ilə yanaşı, Avropa dövlətləri İran ərazisində (Almaniya, Fransa, İtaliya, İngiltərə və s.) mövcudluqlarını yeniləməkdə fəallıq göstərirdilər.

▪ Geosiyasi baxımdan Vaşinqton enerji ilə zəngin İrani heç kimə verməyə meylli deyildi və nəzarət və tarazlığa əsaslanan, hamı üçün məqbul olan beynəlxalq münasibətlər sistemi yaratmağa can atırdı.

▪ Dünya birliyinin İslam Dövləti ilə getdikcə artan mübarizəsi və Əfqanıstanda sabitliyin bərqərar olması baxımından İranla əməkdaşlıq zəruri idi. Ona görə də məsələnin 2015-ci il dekabrın 18-də Nyu-Yorkda keçirilən BMT Təhlükəsizlik Şurasının rəhbərlik etdiyi beynəlxalq danışıqlara bağlanması təsadüfi deyildi.

Təhlükəsizlik Şurası 2015-ci il noyabrın 13-də Vyanada razılaşdırılan Suriya münaqişəsinin sülh yolu ilə həllini təmin edib ki, bu da İranın prosesdə iştirakı olmadan mümkün deyildi.

Bununla belə, ümumilikdə ABŞ-da müxalifət və anti-İran stereotipləri kifayət qədər güclü idi, ona görə də İran-Amerika yaxınlaşmasından danışmaq hələ tez idi. Həm Ruhani, həm də Obama administrasiyası geniş dialoqa yanaşmalarında çox ehtiyatlı idi. Bununla belə, onlar Vaşinqtonun Əfqanıstan, Yəmən və İraqdakı maraqlarını tarazlaşdıraraq, kommunikasiyanın tədricən qeyri-nüvə sahələrində genişləndirilməsini istisna etməyiblər. Obama administrasiyası belə bir fikrə sadıq qalıb ki, İranın nüvə problemi ilə bağlı davam edən müzakirələr zamanı bütün tərəflərin öz öhdəliklərini necə yerinə yetirməsini təmin etmək və Yaxın Şərqi gələcək konsolidasiyası ilə bağlı sabitliyin pozulmasına yol verməmək barədə danışmaq daha yaxşıdır. Obama administrasiyası səlahiyyətlərinin son aylarında İranla çoxtərəfli nüvə sazişini “gücləndirmək” üçün tədbirlər görməyi planlaşdırırdı ki, gələcək ABŞ prezidenti və onun komandası beynəlxalq razılaşmanı poza bilməsin. Planlaşdırılan tədbirlərə daha çox ABŞ biznesinin İran bazarına daxil olması üçün lisenziyaların verilməsi və ABŞ-ın İrana qarşı əlavə sanksiyalarının ləğvi daxil idi.

Buna baxmayaraq 2016-cı ilin sonunda senatorlar böyük səs çoxluğu ilə İrana qarşı sərt iqtisadi sanksiyaların 10 il müddətinə uzadılması qərarına alınmışdır. (13, s. 51)

ABŞ və İran arasında qalan digər əsas fikir ayrılığı hər iki ölkənin maraqlarının ayrıldığı Suriya hesab olunurdu: Obama administrasiyası Suriya prezidenti Bəşər Əsədi hakimiyyətdən devirməkdə maraqlı idi və İran, əksinə, bu rejimi qoruyurdu. Eyni zamanda, ABŞ-ın əvvəlki administrasiyası rəsmi olaraq Suriya böhranının sülh yolu ilə həllini təşviq etsə də, Suriya məsələsində İran-Rusiya tərəfdaşlığının artması ilə razılaşmırdı. Beləliklə, Obamanın İranla bağlı siyasəti qeyri-ardıcıl və qeyri-müəyyən idi və əslində elan edilmiş məqsədlərinə çatmadı.

Gələcək prezident Donald Tramp İranla BHFP sazişini mənfi qiymətləndirir və bu inkişaf İranla bütün danışıqlar prosesini təhlükə altına alır və ABŞ-İran münasibətlərini qeyri-müəyyənlik içində qoyurdu. Beləliklə, bütün Mərkəzi Asiya çağırışları yerində qalmış olurdu.

Nəticə

Bu müzakirə əsasında aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1) Amerikanın Mərkəzi Asiya siyasətinin əsas məqsədləri faktiki olaraq dəyişməz qalmışdır. Belə ki, aparıcı güclərin güc balansına və maraqlarına əsaslanan ABŞ mərkəzli dünya nizamının qurulması və bütövlükdə ABŞ-ı enerji və siyasi təhlükəsizliklə təmin etməyə yönəlmişdir. Bununla belə, ABŞ regionda əvvəlki siyasi təsirə malik deyildi və

regional güc və müttəfiqlərin hərəkətlərindən asılı idi.

2) Bölgənin aparıcı güclər – ABŞ, Çin və Rusiya arasında geosiyasi mübarizənin episentrinə çevrilməsi ilə MA regionunun rolu əhəmiyyətli dərəcədə artırdı. Güclərin hər biri öz geosiyasi inkişaf modellərini təklif edir – Amerika Yeni İpək Yolu, Çin Bir Kəmərlə və Yol Təşəbbüsü və Rusiya Avrasiya İqtisadi İttifaqı məsələlərini irəli sürürdü.

3) ABŞ-ın Vaşinqtonda çoxlu sayda lobbi qruplarının iştirakı ilə formalaşmış qeyri-ardıcıl yanaşmaları çoxtərəfli regional tərəfdaşlığı çətinləşdirirdi. Beləliklə, bəyan edilmiş məqsədlərlə ABŞ-ın real siyasəti arasında uyğunsuzluq yaranırdı.

4) MA regionuna iqtisadi və siyasi təhlükəsizlik maraqları prizmasından baxılırdı. İran Mərkəzi Asiyaya “qapı” və neft, qaz və nəqliyyat üçün tranzit marşrutu rolunu təmin etmək istəyirdi.

5) Müdafiə olunan layihələrin heç biri İranın iştirakı olmadan həyata keçirilə bilməzdi və buna görə də dünya gücləri İrani öz tərəflərinə çəkməyə çalışırdılar.

İran Mərkəzi Asiyadakı xüsusi statusunu və Əfqanıstanda böyük şia diasporunun mövcudluğunu nəzərə alaraq, bu layihələrin həyata keçirilməsinə kömək və ya mane ola bilərdi. Bu, Tehranın ehtiyatlı və qeyri-müəyyən siyasətini: bir tərəfdən, müxtəlif regional strukturlarla əlaqəni, digər tərəfdən, sanksiyaların birdəfəlik ləğvi və Qərblə münasibətlərin normallaşması uğrunda mübarizəni əvvəlcədən müəyyənləşdirirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Yaşar S., Birol A. Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD ilişkileri //SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2005, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 163-181.
2. Юлдашева Г. Геополитические процессы в современной центральной азии: Иран и США. Ташкент: Niso Poligraf, 2018, 241 с.
3. Федорова И.Е. ИРАН - США: диалог и противостояние. Москва: ИВ РАН 2004, 143 с.
4. Christopher L.Re thinking American Grand Strategy? Hegemony or Balance of Power in the Twenty-First Century // World Policy Journal, 1998, 15/2: 8-28.
5. Mətin M. Mərkəzi Asiyada təhlükəsizlik mühiti regional geosiyasi proseslər kontekstində, 2021, s.1-12 (<https://aircenter.az/uploads/files/Metin%20Memmedli%20tehlil.pdf>)
6. Егисман В. США – Иран: политика максимального давления, 2019 (<https://www.golosameriki.com/a/vj-iran-oil-sanctions/4899577.html>)
7. Тимофеев И.Н. Безопасность России – 2011. Экспертно-аналитическое обозрение. – М.: ИД Критерий 2010, 12 с. (<https://mgimo.ru/upload/iblock/6eb/6ebd22d93be21c8119ffdf967722521.pdf>)
8. Ainur N. ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler, 2012, 22 s. (<http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873034.pdf> 10)
9. Ferhat P. Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler. Ankara Üniversitesi // SBF Dergisi, 2008, Yıl 2008, Cilt 63, Sayı 01, s. 207 - 235 (<https://dergipark.org.tr/pub/ausbf/issue/3081/42681>)
10. Suinbay S. ABD'nin Orta Asya Politikaları. 21.yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2020 (<https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/abd-nin-orta-asya-politikalari>)
11. Bryan T. An Analysis of U.S. Policies Targeting the Iranian Nuclear Program Hamilton University of South Florida, 2010, p. 146. (<https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4781&context=et>)
12. Cohen S.B., “Geopolitical realities and United States foreign policy”, Political Geography 2002, p.1–33 (<https://www.fpmv.umb.sk/drive/2020-08-28/seminar-5-1.pdf>)
13. Guli Dr. Y. The Role of Iran and the United States of America in Geopolitics of Central Asia. Latvian Institute of International affairs. 2017, 232 p. (https://www.lai.lv/publikacijas/the-role-of-iran-and-the-united-states-of-america-in-geopolitics-of-central-asia-619?get_file=1)
14. Lance A., Sean M. K., Madina Y.S., Mariam T., Richard W. U.S Policy Towards Central

- Asia under Trump. Hudson Institute, 2017, p. 27
(<https://www.redalyc.org/pdf/767/76754084003.pdf>)
15. Stephen B. The Strategic Importance of Central Asia: An American View. 2008, p.1-16
(<https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA485885.pdf>)
 16. <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/3994>
 17. <https://2009-2017.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/index.htm>
 18. <https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/>
 19. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
 20. <https://sgp.fas.org/crs/misc/R43992.pdf>
 21. <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2013-27.pdf>
 22. <https://www.un.org/press/en/2015/sc11974.doc.htm>

Резюме

Наргиз Джарчиева

Геополитика США в Центральной Азии и Иранский фактор в 21 веке

В статье рассматриваются основные приоритеты политики США в Центральной Азии, ее проекты, сотрудничество со странами Центральной Азии в национальных интересах, влияние отношений с Ираном на центральноазиатский регион и безопасность в регионе.

В статье также освещается подход США к обеспечению стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии и их стратегическая деятельность в этой области. В частности, напряженность в американо-иранских отношениях по-разному повлияла на центральноазиатский регион. Одной из главных проблем США были проблемы с ядерной программой Ирана. В этой связи внешняя политика США неоднократно обсуждала вопросы, связанные с иранской ядерной проблемой, принимала различные концепции и предпринимала шаги. Разногласия в правительстве США, а также наличие сильных оппозиционных партий, препятствующих осуществлению умеренной политики в отношении Ирана, привели к периодическим изменениям в стратегиях США в отношении Ирана. Американо-иранские отношения, варьировавшиеся от переговоров до санкций, оказали значительное влияние на внешнюю политику Центральной Азии. С точки зрения как политической, так и экономической стратегии между странами Центральной Азии сформировалась определенная линия против великих держав (Россия, США).

Учитывая благоприятные экономические и географические преимущества региона, США планировали усилить свое влияние в регионе и стать ключевым игроком в экономических проектах. В данном случае эскалация политической напряженности между США и Ираном также беспокоит страны Центральной Азии, ставя под сомнение их надежды на нее в результате санкций США. При том, что страны Центральной Азии время от времени заявляли о слабом присутствии США в регионе с точки зрения безопасности. В этой связи правительство США стремилось получить преимущество в национальных интересах, решив вопрос ядерной программы Ирана как можно скорее.

Интерес США к центральноазиатскому региону рос, где происходят различные политические и экономические процессы.

Ключевые слова: США, Центральная Азия, Иран, сотрудничество, безопасность

Summary

Nargiz Jarchiyeva

US Geopolitics in Central Asia and the Iranian Factor in the 21st Century

The article discusses the main priorities of US policy in Central Asia, its projects, cooperation with Central Asian countries in the framework of national interest, the impact of relations with Iran on the Central Asian region and security in the region.

The article also highlights the US approach to ensuring stability and security in the Central Asian region and its strategic activities in this area.

In particular, tensions in US-Iranian relations have affected the Central Asian region in various ways.

Problems with Iran's nuclear program have been a major concern for the United States. In this regard, US foreign policy has at various times discussed issues related to the Iranian nuclear issue, adopted various concepts and taken steps. The differences in the US government, as well as the presence of strong opposition parties that hinder the implementation of a moderate policy against Iran, have resulted in periodic changes in US strategies on Iran. US-Iranian relations, which ranged from negotiations to sanctions, had a significant impact on Central Asian foreign policy. In terms of both political and economic strategies, a certain line was formed between the Central Asian countries against the great powers (Russia, the United States).

Given the region's favorable economic and geographical advantages, the United States planned to strengthen its influence in the region and become a key player in economic projects. In this case, the escalation of political tensions between the United States and Iran also worries Central Asian countries, casting doubt on their hopes for it as a result of US sanctions. Given that Central Asian countries have from time to time voiced the weak US presence in the region in terms of security. In this regard, the US government sought to gain an advantage in the national interest by resolving the issue of Iran's nuclear program as soon as possible.

The US interest in the Central Asian region, where various political and economic processes were taking place, had been growing.

Keywords: *USA, Central Asia, Iran, cooperation, security*

Baş redaktorun müavini, s.e.d, prof. Gülzar İsxan qızı İbrahimovanın rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.